

УДК 376–054.57:81'246.2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Світлана Цюра*, Тетяна Боднарчук**

**Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Туган-Барановського, 7, 79000, Львів, Україна*

***Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, 32300, Кам'янець-Подільський, Україна*

Проаналізовано сучасний стан організації білінгвальної освіти для дітей національних меншин, які проживають на території України. Розглянуто нормативні документи, які регулюють двомовну освіту на всіх її рівнях, тенденції розвитку білінгвальних шкіл, співвідношення мов у них; окреслено головні проблеми організації навчального процесу.

Ключові слова: білінгвальна освіта, білінгвальна школа, школа для дітей національних меншин.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціокультурного розвитку суспільства можна простежити дві, на перший погляд, протилежні тенденції: інтеграційні процеси, які відбуваються у Європі і у всьому світі передбачають зближення різних народів, збільшення їхньої економічної, політичної, культурної та мовної взаємодії і, отже, створюють необхідність знання мов міжнародного спілкування, якою впевнено стала англійська мова; водночас будь-яка нація прагне зберегти свою самобутність, культуру та мову, що гарантовано низкою міжнародних угод та декларацій, зокрема і правом на освіту рідною мовою. Все це веде до того, що щорічно кількість білінгвів, людей, які володіють двома і більше мовами, постійно зростає. Відповідно зростає і потреба у білінгвальній освіті.

Україна є багатонаціональною країною, тому проблема освіти рідною мовою дітей національних меншин, які проживають на її території, є досить актуальною і, як свідчить практика, невирішеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські дослідники значну увагу приділяють двомовній освіті. Зарубіжний досвід у цьому напрямі аналізували Я. Гулецька (на прикладі США), О. Мілютіна (у Великій Британії), Л. Гульпа (в Угорщині), О. Ковальчук (у Росії). Вітчизняна практика білінгвальної освіти проаналізована у працях О. Павлик, Н. Зорька (особливості організації білінгвального навчання для дітей російської національної меншини), Л. Асанова (кримськотатарської), В. Бойченко,

В. Колкунова, А. Солодка (полікультурне виховання у закладах освіти), Е. Бекірова, М. Вахицька, Т. Окуневич, К. Маргітч, Є. Бубнов (підготовка педагогів для роботи в умовах шкіл для національних меншин).

Метою статті є проаналізувати особливості організації білінгвальної освіти для дітей національних меншин України та окреслити перспективи її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз правової бази з питань розвитку мов національних меншин України дає підстави стверджувати, що в Україні створено умови для розвитку білінгвальної освіти на усіх рівнях – дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої – у навчальних закладах державної та приватної форм власності (ст. 7 “Закону України про освіту”; стаття 7 “Закону України про загальну середню освіту”; ст. 5 “Закону України про вищу освіту”) [1–3].

Мовами нацменшин (кримськотатарською, молдовською, польською, російською, румунською та угорською) у дошкільних навчальних закладах на сучасному етапі виховується (дані станом на 2010р.) 172 544 дитини.

Законодавчо визначено, що особи, які мають бажання вивчати мову національної меншини і проживають у місцевості, де нею користуються, можуть вивчати її у навчальних закладах: російську (у навчальних закладах усіх регіонів України); польську (Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Одеська, Чернівецька області та м. Київ); румунську (Закарпатська та Чернівецька області); болгарську (АР Крим, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Київська, Одеська області, м. Київ); словацьку та угорську (Закарпатська область); гагаузьку та молдовську (Одеська область); новогрецьку (АР Крим, Донецька, Одеська, Херсонська області та м. Київ, м. Севастополь); іврит (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Харківська, Чернівецька області, м. Київ); їдиш (Київська область); кримськотатарську (АР Крим, Херсонська область та м. Севастополь). Мови нацменшин охочі можуть також вивчати у культурно-освітніх центрах, яких налічується 366, зокрема у суботніх та недільних школах, де (незалежно від віку) можна вивчати мову, літературу, історію нацменшини, ознайомлюватися з національною культурою та традиціями. З них у 105 можна вивчати польську мову, у 85 – іврит, у 38 – німецьку, 26 – новогрецьку. [4].

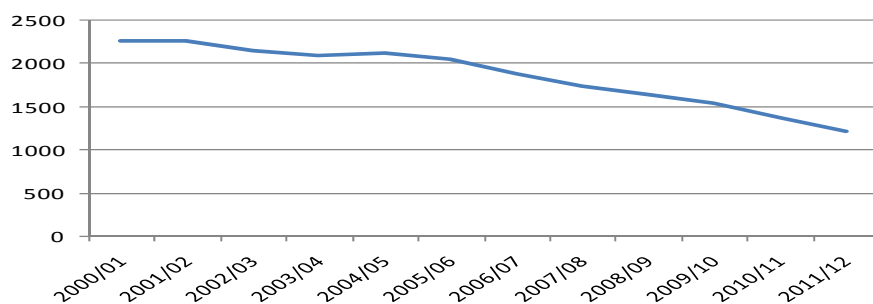
Аналізуючи нормативні джерела (Типові навчальні плани для загальноосвітніх шкіл України [5]), виявили, що ставлення держави до освітніх потреб дітей національних меншин можна класифікувати як таке, що забезпечує гарантоване Конституцією України та міжнародними актами право на освіту рідною мовою, створює потенційні можливості для розвитку полікультурного середовища. Це підтверджується тим, що Типові навчальні

плани для шкіл з навчанням російською та мовами інших нацменшин приймалися одночасно з Типовими навчальними планами для шкіл з навчанням українською мовою. Відповідно до специфіки регіонів з різними етнічними, історичними та соціокультурними особливостями з 1991 року Міністерство освіти та науки України паралельно розробляє та затверджує Типові навчальні плани для шкіл з українською мовою навчання, шкіл з українською мовою навчання, де мова нацменшини вивчається як предмет, та шкіл з російською мовою навчання та вивчення мови іншої національної меншини. У нормативних джерелах відображено, що в Україні проживає найбільш численна національна меншина – російська – 17,3% (8 334,1 тис. осіб – дані відповідно до останнього перепису населення 2001 року), тому всі нормативні документи мають усталене формулювання (для шкіл з навчанням російською чи мовами інших національних меншин).

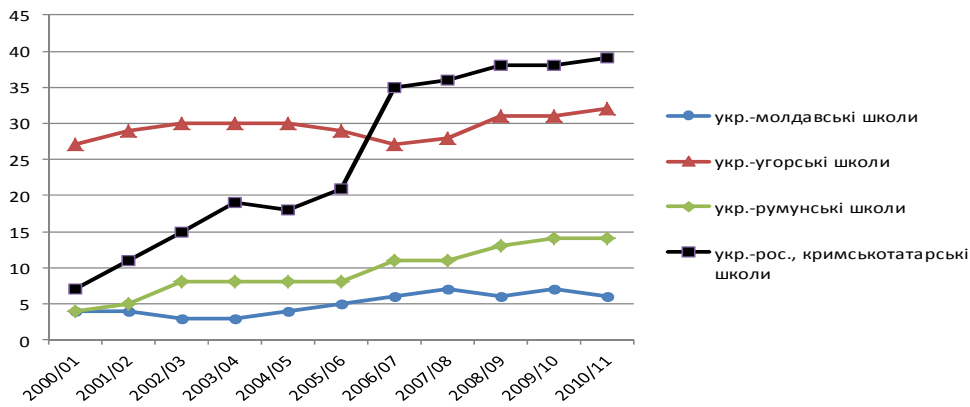
Оцінити зміни співвідношення кількості населення України за національною ознакою дадуть змогу дані Всесоюзного перепису 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року, за якими відповідно українців було 72,7 та 77,8; росіян – 22,1 та 17,3; а також від 0,3 до 0,9% населення України – представників ще понад 130 національностей, найчисленніші з яких білоруси, євреї, молдавани, болгары, поляки, румуни [8]. На підставі цих даних можна стверджувати, що Україна зберігає масштаби і спектр соціокультурного простору, який і формує вагомe соціальне замовлення середовища на білінгвальну освіту.

Простежено динаміку розвитку білінгвальної освіти для дітей нацменшин, яка не може бути охарактеризована як стабільно зростаюча. За результатами аналізу статистичних даних Держкомстату України щодо кількості загальноосвітніх закладів, у яких навчання відбувається двомовно (українською та мовою нацменшин), можна виділити такі головні тенденції:

1) зменшення кількості двомовних українсько-російських шкіл:

2) стабільне зростання двомовних шкіл (українсько- молдовських, угорських, румунських) та тримовних (українською-російсько-кримськотатарська):

3) зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів із українсько-польською мовою навчання (на 2000/01 н.р. – 5; 2010/11 н.р. – 1), українсько-словацькою – відповідно 2 та 1; російсько-кримськотатарська (30 та 23); російсько-молдовська (5 і 3);

4) нестабільність кількості тримовних шкіл (з українською, російською та румунською, угорською, болгарською молдовською мовами навчання) та двомовних (російсько-румунських, українсько-болгарських).

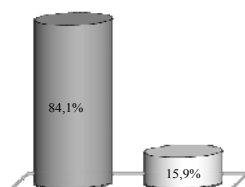
Акцентуємо на тому, що наведені статистичні дані не відображають остаточної картини розвитку білінгвальної освіти в Україні, оскільки значна частина цих шкіл, особливо українсько-російських, складається з окремих російських та українських класів, що фактично у білінгвальному режимі не навчаються. Статистичні дані Держкомстату будуються не за критерієм двомовності навчання усіх учнів у школі, а за критерієм наявності у школі класів, де навчання відбувається у білінгвальному режимі. Станом на 2000/01 н.р. українською мовою здобували середню освіту 4 583 173 учні, у 2010/11 н.р. – 3 421 606 учнів; відповідно російською – 1 931 588 (29,4% від загальної кількості учнів) учнів та 696 039 (16,7%), румунською – 27 926 (0,42%) та 18 866 (0,45%), угорською – 21 203 (0,32%) та 15 426 (0,37%), кримськотатарською – 4 958 (0,08%) та 5 399 (0,13%), польською – 1 206 (0,02%) та 1 357 (0,03%), молдавською – 7 210 (0,11%) та відповідно 3 877 (0,09%).

Аналіз Типових навчальних планів свідчить, що співвідношення рідномовного та державного мовного компонента освіти у школах з мовами навчання нацменшин непропорційне, цей підхід зберігався до 2008 р. на усіх рівнях школи: у молодшій школі тижневе навантаження становить усього

85 год, з них лише 14 год відведено на вивчення державної мови; в основній школі, відповідно. 155 та 22 год, у старшій – 67 та 6 год.

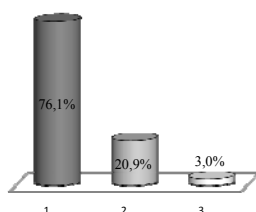
Виявлено, що у 2008 р. Міністерство освіти України (наказ № 461) вносить зміни з метою оптимізувати співвідношення державного та рідномовного компонента для основної (збільшено на користь державної мови на 6,7%) та старшої школи (зростання на 11,5%). [6]. Кількісно щодо молодшої школи співвідношення не змінилося, незначну зміну відсотків можна пояснити введенням до основного компонента іноземної мови, вперше виокремлено години для двомовного вивчення предметів у основній та старшій школі відповідно 3 та 12,1% від загальної кількості навчального часу (див. рисунок 1).

I - молодша школа

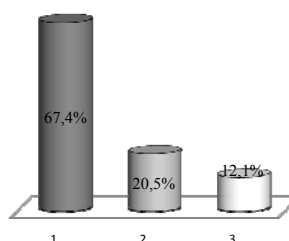

Всього - 88 год.
Укр. мова - 14 год.

II - основна школа

Всього - 155 год.
1 - білінгвальне вивчення - 4,5 год.
2 - укр. мовою - 32 год
3 - мовою нац. меншини - 116,5 год

Всього - 66 год.
1 - укр. мовою - 13,5 год
2 - білінгвально - 8 год
3 - мовою нац. меншини - 44,5 год

III - старша школа

Співвідношення державного та рідномовного компонента в молодшій, основній та старшій школі

Проведений аналіз нормативних документів Міністерства освіти та науки України виявив, що у цілому впродовж останніх років держава

урегульовує діяльність шкіл для національних меншин з метою зменшити інформаційно-процесуальний дисбаланс державної і національної мов та переорієнтувати розвиток білінгвальної освіти для дітей нацменшин у напрямі більш повного забезпечення можливості виникнення середовища культурного діалогу, взаємодії і формування полікультурних цінностей. Визначено документи, що забезпечують реалізацію цієї мети.

1. Наказ МОН України від 25.05.2008 р. № 461 [6, с. 8–19], яким було затверджено Галузеву програму поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 р. Відповідно до нього було розпочато поетапний перехід на вивчення українською мовою таких предметів, як історія України, географія України, трудове навчання, фізична культура, захист Вітчизни тощо. Наприклад, історію України (5-й клас) запропоновано вивчати у двомовному режимі, а починаючи з 6-го класу – українською мовою (1 год у тиждень, а у 10-му класі – 2 год; запровадження елементів двомовного навчання з циклу загальноосвітніх дисциплін завдяки поєднанню можливостей інваріантного компонента мовою національної меншини та варіативного – державною мовою. Зокрема, починаючи з 7-го класу вивчення математики (1 год у тиждень) пропонується проводити двомовно (мовою національної меншини з годин інваріантної та українською мовою з годин варіативної частини навчальних планів).

2. Наказ МОН “Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 році” № 1171 від 25.12.07 р. [7, с. 30–31], де зазначено необхідність забезпечення під час тестування випускників навчальних закладів з мовами навчання національних меншин термінологічним словником.

3. Методичні рекомендації МОН щодо застосування елементів двомовного навчання у процесі вивчення предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин № 1/9-581 від 28.08.2009 р. [9, с.12–19].

Виявлено, що нижче наведені документи частково повертають пріоритет ідентифікаційної моделі. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (надалі МОНМС) “Про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році” № 238 від 25.03.2010 р. про необхідність здійснення перекладу тестових завдань кримськотатарською, молдовською, польською, російською, румунською та угорською мовами, оскільки особи, які закінчили школу з навчанням мовою національної меншини, мають право обирати мову складання тестів, а також наказ МОНМС “Про внесення змін до наказів МОН від 09.07.2009 № 642 та від

21.12.2009 № 1150” № 259 від 29.03.2010 р., де зазначено заміну підсумкового контролю з української мови у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації “державний екзамен” на “екзамен”.

Шляхом аналізу результатів якісного дослідження (опитано 12 респондентів – керівників шкіл) виявлено, що не у всіх школах з навчання мовами національних меншин відбувалося виконання вимог “Галузевої програми”, оскільки немає навчально-методичного забезпечення та фахівців. Виявлено, що варіативний компонент (“додатковий час”) використовується у школах з мовами навчання національних меншин переважно на: вивчення дисциплін країнознавчого циклу (історія, географія історичної батьківщини національної меншини; на додаткові години з іноземної мови (часто з другої); дисципліну чи напрям, з якого спеціалізується школа, що підтверджує орієнтацію цих шкіл на розвиток саме за ідентифікаційною моделлю білінгвальної освіти.

Упродовж останніх років МОНМС розробляє та затверджує типові навчальні програми для шкіл національних меншин за трьома напрямками:

- програми з української мови та літератури для шкіл з мовами навчання національних меншин;
- програми з рідної (румунської, угорської, кримськотатарської, польської, словацької, болгарської, молдовської, гагаузької, ромської та івриту) мови та інтегрованого курсу рідної (румунської, угорської, кримськотатарської, польської, словацької, молдовської) та світової літератури;
- для інших навчальних дисциплін рекомендовано типові програми для вивчення цих дисциплін у загальноосвітніх школах України. Учителі окремих шкіл розробляють авторські програми вивчення окремих дисциплін, які затвержені і використовуються у навчальному процесі. (Наприклад, авторські програми з історії та географії Польщі використовуються у Львівській ЗОШ № 10 з польською мовою навчання).

Контент-аналіз названих документів за критерієм викладання української мови для шкіл національних меншин виявив:

- недостатнє урахування у їхньому змісті спорідненості та неспорідненості мовних систем, зокрема, для шкіл з польською мовою навчання (5–11-й класи) та кримськотатарською мовою навчання (1–11-й класи) рекомендовано програми для шкіл з російською мовою навчання, хоч всі ці мови перебувають щодо української на різних рівнях спорідненості (неспорідненості);
- для шкіл з російською, молдовською, румунською та угорською мовами навчання програми були розроблені спеціально для молодшої, стандартного та академічного рівня основної та старшої

школи, що повніше дає змогу врахувати специфіку явищ мовної взаємодії.

Розроблено єдиний стандарт змісту освіти з української літератури для 5–9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин та, відповідно, єдину типову навчальну програму, що з огляду на вимоги системи ЗНО можна трактувати як доцільне.

Аналіз навчальних програм для шкіл, де мовою навчання є мова національної меншини, або її вивчають як предмет, свідчить, що наявні лише програми з мови та літератури, для решти предметів спеціальні програми не розроблені, використовуються типові програми загальноосвітньої школи. Важливо, що, крім програмного забезпечення на рівні Міністерства освіти, було розроблено “Методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин”, якими вперше у нормативних документах визначено головні завдання роботи у класі із двомовним навчанням, подано рекомендації щодо методичних особливостей навчальної діяльності, види мовленнєвої діяльності та детально щодо змістових аспектів двомовного навчання. Важливим вважаємо також те, що визнано необхідність спеціальної підготовки вчителів мови та вчителів-предметників до роботи в умовах двомовного навчання і сформулювало відповідні завдання у цьому напрямі для обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, запропоновано як варіант методичної допомоги “через виїзні семінари, інструктивно-методичні наради, майстер-класи, конференції, педагогічні читання тощо” [9, с. 19].

Щодо вищих навчальних закладів України, то на сучасному етапі у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації навчається 31521 студент. Мовою найбільш чисельної національної меншини (російською) – 31357 студентів, 82 – угорською, 82 – румунською. У вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації російською навчаються 182968 студентів, що становить 9,3% від їх загальної кількості, угорською – 640 та 28 студентів – іншими мовами [10, с.106–107].

Зазначимо, що в Україні налагоджена система білінгвальної освіти у вищих навчальних закладах: у 48 з них вивчаються мови національних меншин, готує учителів мови та літератури для цих шкіл. Найбільша кількість вищих навчальних закладів готує учителів російської мови – 31; фахівців для шкіл з кримськотатарською мовою викладання готує Кримський інженерно-педагогічний університет; у Чернівецькому університеті можна здобути кваліфікацію учителя румунської, в Ужгородському університеті – вчителя угорської, у Кам’янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка готують фахівців польської мови та літератури тощо.

Проте, незважаючи на це, результати якісного дослідження окреслюють головні, на думку опитаних, проблеми, що наявні у діяльності білінгвальних шкіл: обмаль кваліфікованих педагогічних кадрів, які володіли б мовою національної меншини, українською мовою та предметом, немає достатньої кількості навчально-методичного забезпечення (багатьох навчальних програм, двомовних підручників, навчальних посібників та довідкової літератури).

Висновки. Отже, на законодавчому рівні в Україні створені належні умови для розвитку білінгвальної освіти для дітей національних меншин, але наявні певні проблеми у практичній організації навчального процесу у білінгвальному режимі. Тому з метою її поліпшення вважаємо необхідним вивчення досвіду багатонаціональних країн, де ці проблеми успішно вирішуються, збільшення уваги науковців до розробки навчально-методичних матеріалів для двомовної школи, вивчення та поширення досвіду білінгвальних шкіл, запровадження державних програм та громадських ініціатив з метою сприяння двомовній освіті та полікультурному вихованню.

1. Закон України “Про вищу освіту”. За станом на 19 жовтня 2006 р. / Верховна Рада України : Офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 64 с.
2. Закон України про загальну середню освіту. № 1060-ХІІ від 23.05.91 // Законодавство України про освіту та науку (За станом на 22 грудня 1999 р.) / Офіційне видання / Верховна Рада України. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 128 с.
3. Закон України про освіту. № 1060-ХІІ від 23.05.91 // Законодавство України про освіту та науку (За станом на 22 грудня 1999р.) / Офіційне видання / Верховна Рада України. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 128 с.
4. Здійснення мовної політики в освіті, навчання мовами національних меншин України та вивчення цих мов. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/2865-zdiysnennya-movnoi-politiki-v-osviti-navchannya-movami-natsionalnih-menshin-ukraini-ta-vivchennya-tsih-mov>
5. Про внесення змін до наказу МОН України від 23.02.2004 року № 132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи»: наказ МОН України № 66 від 05.02.09. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – № 8 (березень) – С. 3–32.
6. Про затвердження Галузевої програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами

- національних меншин на 2008-2011 роки : Наказ МОН України № 461 від 26.05.2008 р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2008. – № 18 (червень) – С. 8–19.
7. Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 році: Наказ МОН України № 1171 від 25.12.07 р. – Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, № 4 (лютий) 2008 р. – С. 30-31.
  8. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року : Повідомлення Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/polit/02dksvnp.htm>.
  9. Про методичні рекомендації Міністерства освіти і науки щодо застосування елементів двомовного навчання : нормативний лист № 1/9-581 від 28.08.2009 р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – № 30-32 (листопад) – С.12–19.
  10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року // Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 217 с.

ASPECTS OF BILINGUAL EDUCATION FOR THE CHILDREN OF NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE

Svitlana Tsiura*, Tetyana Bodnarchuk**

*Ivan Franko National University of L'viv

Tuhan-Baranovsky Str., 7, UA–79005 L'viv, Ukraine

**Ivan Ohienko National University of Kamianets'-Podils'ky

Ohienko Str., 61, UA – 32300 Kamianets'-Podils'ky, Ukraine

The article deals with the organization of bilingual education for the children of national minorities who live in Ukraine. It analyses the legislative acts that regulate the bilingual education in all levels, the tendencies of the bilingual schools' development and the language balance in them; outlines the main problems of organizing the learning process.

Key words: bilingual education, bilingual school, school for the children of national minorities.

**ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БИЛИНГВАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ
МЕНШИН В УКРАИНЕ****Светлана Цюра*, Татьяна Боднарчук****

**Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Туган-Барановского, 7, 79000, Львов, Украина*

***Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, 32300, Кам'янець-Подільський, Україна*

Проанализировано современное состояние организации билингвального образования для детей национальных меньшинств, проживающих в Украине. Рассмотрено нормативные документы, которые регулируют двуязычное образование на всех уровнях, тенденции развития билингвальных школ, соотношение языков в них; намечено главные проблемы организации учебного процесса.

Ключевые слова: билингвальное образование, билингвальная школа, школа для детей национальных меньшинств.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2012

Прийнята до друку 14.11.2012